

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА У ВИРОБНИЦТВІ ЗЕРНОВИХ ТА ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Газуда М.В.
Ерфан В.Й.

В статті розглянуто окремі аспекти продовольчої безпеки України та регіонів Українських Карпат в контексті валового збору та посівних площ зернових культур. Здійснено порівняльний аналіз такої проблеми України з окремими країнами світу та участь аналізованих регіонів в забезпеченні власної продовольчої безпеки.

Кількість бібліографічних посилань – 11, мова – українська.

Ключові слова: продовольча безпека, валові збори, посівні площі, зернові культури, країни світу, регіони Українських Карпат.

ВСТУП

В умовах посилення інтеграції економіки України у світову економічну систему питання продовольчої безпеки набувають все більшої ваги. Надійність забезпечення продовольчої безпеки як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і в наявності коштів для експортно-імпоротної діяльності в необхідних обсягах за умов мінімальної потенційної вразливості продовольчого забезпечення населення в разі виникнення ускладнень у зовнішньоекономічній діяльності. Продовольча безпека залежить від стану агропромислового комплексу та забезпеченості земельними ресурсами сільськогосподарського призначення, а в рослинництві від посівних площ зернових культур та їх валового збору.

Україна має значний природно-ресурсний потенціал, не тільки для забезпечення продовольчої безпеки у виробництві рослинницької та тваринницької продукції, але і в нарощування виробництва харчових продуктів та напоїв, а також інших видів економічної діяльності агропромислового виробництва. Однак окремі регіони, особливо Українських Карпат обмежені в земельних ресурсах сільськогосподарського призначення та у багатогранній глибокій переробці сільськогосподарської сировини та розширеного відтворення виробництва продовольчих продуктів.

Питаннями дослідження продовольчої безпеки в Україні та її регіонах займаються такі науковці, як І.Ф.Бінько, П.Борщевський, В.М.Геєць, Е.М.Лібанова, В.П.Мікловда, П.Т.Саблук, Є.Г.Панченко, М.М.Пітолич, В.Т.Шлемко.

Методологічна основа дослідження базується на прийомах економічних досліджень: метод наукової абстракції, діалектичний метод досліджень процесів і явищ у їх взаємозв'язку і розвитку, системно-структурного аналізу та методи груповального аналізу.

Метою дослідження є проведення аналізу продовольчої безпеки за рахунок виробництва зернових у провідних країнах „Великої сімки” та Центрально Східної Європи, а також в регіонах Українських Карпат.

Стаття побудована таким чином: у першому розділі розкрито суть, поняття національних економічних інтересів та продовольчої безпеки, яку забезпечують зернові культури та здійснено аналіз щодо площ збирання та виробництва зернових культур в країнах „Великої сімки”, окремих країн Центральної Європи та Україні; у другому – досліджено продовольчу безпеку регіонів Українських Карпат виходячи з виробництва зернових та зернобобових культур на їх посівних площах.

1 ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ОКРЕМИМИ КРАЇНАМИ СВІТУ

Національні економічні інтереси мають першочергове значення при створенні системи економічної безпеки, яка є складовою цілісної системи національної безпеки України, оскільки від цього залежить вироблення ефективних засобів їх реалізації і захисту. Провідні науковці з цієї проблеми В.Т.Шлемко та І.Ф.Бінько відмічають, що національні економічні інтереси (НЕІ) невіддільні від історії і традицій українського народу, системи господарювання, менталітету, культурних і духовних цінностей. При цьому в ролі виразників і гарантів захисту НЕІ повинна виступати держава, однак в Україні досі відсутні чітко визначені національні

Газуда Михайло Васильович, к.е.н, доцент кафедри економіки, менеджменту та маркетингу Ужгородського національного університету, e-mail: mishagazuda@gmail.com
Ерфан Віталій Йосипович, здобувач кафедри економіки, менеджменту та маркетингу

економічні інтереси, несформовано їх цілісну систему [3, с.10,11]. Цитовані науковці відзначають, що це дає змогу урядовцям різних рівнів виправдовувати будь-які свої дії, запевняючи, що вони повністю відповідають НЕІ. Така ситуація (скільки чиновників – стільки ж і трактувань неї), таїть значну загрозу в економічній безпеці України.

У першому томі економічної енциклопедії в понятті „економічні інтереси”, відмічається, що це „усвідомлені економічні потреби окремих людей, колективів, соціальних верств і класів, об’єктивні спонукальні мотиви їх економічної діяльності, зумовлені розвитком їх потреб, місцем у системі соціального поділу праці, еволюцією відносин економічною власністю та управління нею. Отже, економічні інтереси визначаються місцем людей в економічній системі” [4, с.275].

В іншому науковому виданні стверджується, що економічні інтереси будь-якої країни об’єктивно обумовлені її історією та географічним положенням. Важливою складовою національних економічних інтересів є продовольча безпека, яка відображає стан захищеності населення країни від недостатнього харчування, особливо від голоду, та наявності у держави необхідних можливостей для цього [7, с.490, 496]. В монографічному виданні В.Т.Шлемко та І.Ф.Бінько стверджується, що „продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім’ї, стійкий економічний розвиток. Цитовані науковці відзначають, що „в АПК зосереджено більше половини виробничих фондів, виробляється близько 50,0% ВВП, $\frac{2}{3}$ товарів народного споживання, працює майже 40,0% населення [3, с.55].

Невід’ємною складовою частиною економічної безпеки держави та важливою умовою її незалежності є продовольча безпека. Кожна країна, незалежно від рівня розвитку, прагне гарантувати продовольчу безпеку власному населенню. Вважається, що країна знаходиться у стані продовольчої безпеки, якщо вона здатна забезпечити достатнє харчування всім громадянам за нормальних умов та мінімально необхідне – за надзвичайних обставин. Тобто продовольчу безпеку можна визначити як стан захищеності населення країни від недостатнього харчування, а тим більше від голоду, та наявності у держави необхідних для цього можливостей [2, с. 123].

В національній економіці надзвичайно велике, навіть унікальне місце належить аграрній сфері. АПК дає 95,0% продовольчих ресурсів, за його рахунок формується понад $\frac{2}{3}$ фонду товарів народного споживання; вартість основних виробничих фондів становить 30,0% від їх загальної вартості в народному господарстві. Майже вся продукція АПК розрахована на споживача, виготовляється для ринку. Водночас він і сам є надзвичайно об’ємним ринком для інших сфер матеріального виробництва [8, с.18].

Серед наукових публікацій Інституту аграрної економіки Української Академії Аграрних Наук (ІАЕ УААН) з проблем продовольчої безпеки держави необхідно виділити праці В.О.Точиліна, В.М.Трегобчука та ін., в яких стверджується, що вирішення належним чином проблеми продовольчої безпеки України можливе лише за наявності в державі довгострокової науково-обґрунтованої агропродовольчої політики, всебічно виваженої стратегії і тактики її реалізації на національному та регіональному рівнях [9, с.311].

Україна є однією з провідних країн світу як за розміром території, чисельності населення, так і за іншими показниками, що характеризують їх масштабність. Великі країни відіграють особливу роль у вирішенні глобальної та значущості продовольчої проблеми. Її частка складає 0,45% площі території світу, за розмірами якої вона посідає друге місце в Європі та 42 місце у світі, та 0,9% чисельності населення світу. За кількістю якого вона займає п’яте місце в Європі та 23-є місце в світі. Це зумовлює високу значущість України в розв’язанні глобальної продовольчої системи світу, вирішенні продовольчого питання всередині країни [1, с.25].

На нашу думку, продовольча безпека будь-якої держави залежить від стану та розвитку сільського господарства, зокрема від продукції рослинництва та тваринництва, а також підсекції DA – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів підпорядкованій секції D – переробна промисловість за відповідними видами економічної діяльності.

Виробництво зернових, зернобобових та технічних культур є важливою складовою для виробництва тваринницької продукції, оскільки ця група КВЕД включає такі підкласи: розведення великої рогатої худоби; розведення овець, кіз, коней; розведення свиней; розведення птиці; розведення інших тварин. Водночас зернові та технічні культури, і вирощування тваринницької продукції є основою для таких груп розділу 15 КВЕД – виробництво харчових продуктів, напоїв, зокрема підкласів з виробництва м’яса (15.11.0); виробництво м’яса свійської птиці та кролів (15.12.0); виробництво м’ясних продуктів (15.13.0); перероблення та консервування картоплі (15.31.0); виробництво фруктових та овочевих соків (15.32.0); перероблення та консервування овочів та фруктів (15.33.0); виробництво продуктів борошномельно-круп’яної промисловості (15.61.0); виробництво готових кормів для тварин, що утримуються на фермах (15.71.0); виробництво хліба та хлібобулочних виробів (15.81.0) та ін. [5, с.30-35].

У забезпеченні продовольчої безпеки виробництво зернових і зернобобових культур є стратегічною метою для будь-якої держави, а індикатором продовольчої безпеки є виробництво таких культур в розрахунку на 1 особу (табл. 1).

Таблиця 1 Площа збирання та виробництво зернових культур в окремих країнах світу та в Україні у 1996-2000 рр.*

	Площа збирання, млн. га					Середньорічна площа збирання, млн. га	Виробництво зернових культур, млн. т					Середньорічне виробництво, млн. т
	1996	1997	1998	1999	2000		1996	1997	1998	1999	2000	
Весь світ	703,4	698,9	680,5	671,2	675,4	697,9	2070,2	2098,1	2081,8	2076,8	2049,4	2075,3
Країни „Великої сімки”												
Італія	0,42	0,42	0,40	0,42	0,42	0,42	20,9	19,9	20,7	21,0	20,7	20,6
Канада	2,10	1,92	1,83	1,75	1,83	1,89	58,5	49,5	50,9	53,9	51,3	52,8
Німеччина	6,71	7,62	7,03	6,77	7,11	7,05	42,1	45,5	44,6	44,5	45,3	44,4
Великобританія	3,35	3,51	3,42	3,14	3,35	3,35	24,6	23,5	22,8	22,1	24,0	23,4
США	64,8	63,8	61,6	58,5	58,6	61,46	335,7	336,5	349,4	335,6	343,9	340,2
Франція	8,8	9,2	9,3	8,9	9,2	9,08	62,6	63,4	68,7	64,8	66,5	65,2
Японія	2,2	2,2	2,1	2,0	2,0	2,10	13,7	13,3	11,9	12,3	12,8	12,8
Разом:	88,38	88,67	85,68	81,48	82,51	85,34	558,1	551,6	569,0	554,2	564,2	559,5
Окремі країни Центральної Європи (ЦЄ)												
Польща	8,7	8,9	8,8	8,7	8,8	6,78	25,3	25,4	27,2	25,7	22,3	25,2
Словаччина	0,82	0,85	0,86	0,74	0,81	0,82	3,3	3,7	3,5	2,8	2,2	3,1
Угорщина	2,8	2,9	2,9	2,4	2,7	2,74	11,3	14,1	13,0	11,4	9,9	11,9
Разом:	12,32	12,65	12,56	11,84	12,31	12,34	39,9	43,2	43,7	39,9	34,4	40,2
Довідково:												
Україна	12,5	14,5	12,8	12,5	12,6	12,98	24,6	35,5	26,5	24,6	24,5	27,1
<i>Україна, % до:</i>												
Всього світу	1,8	2,1	1,9	1,9	1,9	1,9	1,2	1,7	1,3	1,2	1,2	1,3
Країн „Великої сімки”	14,1	16,3	14,9	15,3	15,3	15,2	4,4	6,4	4,7	4,4	6,1	4,8
Окремих країн ЦЄ	101,5	114,6	101,9	105,6	102,4	105,2	61,6	82,2	60,6	61,6	71,2	67,4

*Розраховано за джерелом: [11, с. 600, 601].

Як свідчать наші дослідження з аналізу показників табл. 1, витікають такі висновки:

- середньорічна площа збирання зернових культур в усьому світі за аналізований п'ятирічний період (1996-2000 рр.) становила 697,9 млн. га, а в країнах „Великої сімки” – 85,34 млн. га, або 12,2% до всіх країн світу. При цьому середньорічне виробництво зернових культур становило відповідно 2075,3 та 559,5 млн. т, або 27,0% до світового виробництва;

- аналізовані окремі країни Центральної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина) в досліджуваному періоді забезпечили середньорічну площу збирання 12,34 млн. га, або 1,8% до всіх країн світу, а середньорічне виробництво зернових культур становило відповідно 1,9%;

- на фоні країн „Великої сімки”, і особливо аналізованих країн Центральної Європи вигідно виділяється Україна, оскільки на її частку припадає відповідно 15,2 та 105,2% середньорічної площі збирання зернових культур, а виробництво їх відповідно 4,8 та 67,4%;

- на Україну припадає 1,9% світового середньорічного збирання зернових культур та 1,3% середньорічного виробництва цих культур.

Отже, виробничий потенціал щодо площ збирання та виробництва зернових культур дає змогу забезпечити продовольчу безпеку країни та її регіонів, і має значний експортний потенціал, однак необхідно підвищити урожайність таких культур до стандартів всього світу та промислово розвинутих країн, а також Угорщини (табл. 2).

Таблиця 2 Урожайність зернових культур в окремих країнах світу та Україні в 1996-2000 рр.*

(у ц/га)

	1996	1997	1998	1999	2000	Середньо-річна урожайність
Весь світ	24,9	30,0	30,6	30,9	30,3	29,3
Країни „Великої сімки”						
Італія	49,5	47,5	51,2	50,4	49,9	49,7
Канада	28,4	25,8	27,8	30,9	28,0	28,2
Німеччина	62,8	64,7	63,4	65,7	63,7	64,1
Великобританія	73,2	67,0	66,7	70,4	71,6	69,8
США	51,8	52,8	56,8	57,3	58,6	55,5
Франція	70,8	68,9	73,9	72,6	72,6	71,8
Японія	61,5	60,6	58,1	60,0	62,6	60,6
Разом:	63,1	62,2	66,4	68,0	68,3	65,6
Окремі країни Центральної Європи (ЦЄ)						
Польща	29,0	28,5	30,7	29,6	25,3	28,6
Словаччина	40,2	44,0	40,6	38,5	27,0	40,1
Угорщина	40,0	47,9	45,5	46,9	36,2	43,3
Разом:	32,4	34,2	34,8	35,7	32,7	34,0
Довідково: Україна	19,6	24,5	20,8	19,7	19,4	20,8
<i>Україна, % до:</i>						
Всього світу	78,7	81,7	68,0	63,7	64,0	71,0
Країн „Великої сімки”	31,1	39,4	31,3	29,0	68,4	31,7
Окремих країн ЦЄ	60,5	71,6	59,8	55,2	59,3	61,2

*Розраховано за джерелом: [11, с. 602] та показників табл. 1

З табл. 2 щодо урожайності зернових культур за аналізованими групами країн витікають такі висновки:

- країни „Великої сімки” забезпечують середньорічну урожайність 65,6 ц/га за період з 1996-2000 рр., що у 2,2 рази вище середньорічної урожайності країн усього світу (29,3 ц/га);

- країни „Великої сімки” досягли значно вищої ефективності в урожайності зернових культур порівняно з окремими аналізованими країнами Центральної Європи, оскільки цей показник перевершує загальний показник країн ЦЄ в 1,9 рази;

- середньорічна урожайність зернових культур в Україні нижче від країн „Великої сімки” у 3,1 рази, а від окремих аналізованих країн ЦЄ в 1,6 рази.

Для того, щоб зайняти гідне місце у забезпеченні своєї національної продовольчої безпеки та серед світового співтовариства у середньостроковій перспективі Україна повинна вийти на рівень середньорічної урожайності аналізованих країн

Центральної Європи, а в довгостроковій – країн „Великої сімки”.

Середньорічна врожайність за аналізовані роки по країнах „Великої сімки” та окремих країнах Центральної Європи, а також по Україні, у наших дослідженнях прийнята за базисні показники з метою нарощування виробничого потенціалу в урожайності та виробництві зернових культур на перспективу.

2 РЕГІОНИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ У ПРОДОВОЛЬЧІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ З ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНОВИХ І ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР

У забезпеченні продовольчої безпеки України провідна роль належить її регіонам, передусім східним, центральним та південним, які є житницями країни. В зв'язку з цим науковий інтерес представляють дослідження щодо середньорічної урожайності зернових і зернобобових культур в розрізі регіонів Українських Карпат (табл. 3).

Таблиця 3 Валовий збір, урожайність та посівні площі зернових та зернобобових культур в регіонах Українських Карпат*

Регіони (області) Українських Карпат	2002	2003	2004	2005	2006	Середньорічний валовий збір за період 2002-2006
	<i>Валовий збір, тис. т</i>					
Закарпатська	260,7	272,0	355,4	295,8	286,7	294,1
Івано-Франківська	324,0	262,7	358,4	334,9	292,6	314,5
Львівська	683,4	576,9	678,0	626,8	587,4	630,5
Чернівецька	442,2	324,6	427,0	426,9	372,8	398,7
Разом:	1710,3	1436,2	1718,8	1684,4	1539,5	1617,8
Довідково: Україна	38804,3	20223,9	41808,8	38015,5	34258,3	34622,2

	Урожайність зернових та зернобобових культур (ц / га)					Середньорічна врожайність
Закарпатська	32,8	33,5	41,6	37,0	35,0	36,0
Івано-Франківська	26,3	24,8	30,0	35,8	35,2	30,4
Львівська	25,5	23,4	26,4	23,4	23,5	24,4
Чернівецька	30,0	26,1	30,9	31,3	32,8	30,2
Разом:	33,0	25,7	34,0	29,2	35,2	31,4
Довідково: Україна	27,3	18,2	38,3	26,0	24,1	26,8
	Посівні площі, з яких зібрано урожай, тис. га					Середньорічна посівна площа
Закарпатська	79,5	81,2	85,4	79,9	81,9	81,6
Івано-Франківська	123,2	105,9	119,5	93,5	83,2	105,1
Львівська	268,0	246,5	161,7	267,9	158,6	216,5
Чернівецька	147,4	124,4	138,2	136,4	113,7	132,0
Разом:	618,1	558,0	504,8	577,7	437,4	539,2
Довідково: Україна	14214,0	11112,0	10916,1	11621,4	14215,1	13015,7

*Розраховано за джерелом: [10, с.190, 189].

Оскільки в статистичних звітах України відсутні дані про посівні площі зернових та зернобобових культур в розрізі її регіонів автори даної статті провели додаткові дослідження, щоб вийти на показник по регіонах Українських Карпат за такою формулою:

$$S_{\text{пл. зерн. і зб}} = \frac{B_{\text{зб. зерн. і зб}}}{U_{\text{р. зерн. і зб}}} \quad (1)$$

де, $S_{\text{зерн. і зб}}$ – площа зернових і зернобобових культур

$B_{\text{зб. зерн. і зб}}$ – валовий збір зернових і зернобобових культур з 1 га

$U_{\text{р. зерн. і зб}}$ – урожайність зернових і зернобобових культур

З аналізу показників табл. 3 стосовно валового збору, урожайності та посівних площ зернових та зернобобових культур в регіонах Українських Карпат витікають такі висновки:

- в регіонах Українських Карпат середньорічний валовий збір зернових та зернобобових культур за п'ятирічний період (2002-2006 рр.) становив 1617,8 тис. т, або 4,7% до аналогічного показника України. Середньорічні посівні площі за аналізований період в чотирьох регіонах Українських Карпат становили 539,2 тис. га, або 4,1% до таких площ країни в цілому;

- порівняльний аналіз показників табл. 3 і 2 свідчить, що середньорічна врожайність зернових та зернобобових культур в аналізованих регіонах за 2002-2006 рр. становила 34,1 ц/га в той час як в аналізованих країнах Центральної Європи у минулому п'ятиріччі (1996-2000 рр.) становило 34,0 ц/га;

- щодо середньорічної врожайності таких культур регіони Українських Карпат разом взяті перевершують аналогічний показник України на 4,6 ц/га. Проте, відмітимо, що в аналізованому періоді Україна перевершила показник минулого п'ятиріччя на 6 ц/га, однак вона ще не досягла рівня аналізованих країн ЦЄ за період 1996-2000 рр. (базових).

Отже, регіони Українських Карпат і, особливо Закарпатська область не можуть забезпечити власної

продовольчої безпеки за рахунок зернових та зернобобових. Як справедливо відмічають провідні закарпатські науковці [6] Закарпатська область може конкурувати за рахунок нарощування виробництва екологічно чистої продукції, попит на яку зростає не тільки національному, але і зарубіжному продовольчих ринках. Це обумовлено тим, що на території регіону переважають земельні ресурси лісогосподарського призначення, а лісистість передгірних і гірських районів сягає від 60 до 70%.

Виходячи з того, що чисельність постійного населення в регіонах Українських Карпат за 2006 р. становила 6076,8 тис. осіб, середньорічний валовий збір зернових та зернобобових становив 270 кг на 1 особу, а в Закарпатській області, де проживало 1241,0 тис. осіб цей показник становив 240 кг на душу населення. В зв'язку з цим продовольча безпека регіонів Українських Карпат забезпечується за рахунок центрально-східних та південних регіонів України, де в структурі земельних ресурсів переважають чорноземи сільськогосподарського призначення.

ВИСНОВКИ

Забезпеченню продовольчої безпеки як України, так і її регіонів сприятиме здійснення заходів щодо прийняття Концепції продовольчої безпеки, поліпшення якості та безпеки харчових продуктів, прийняття програми відродження села, державної підтримки вітчизняного агропромислового виробництва та створення механізму продовольчого забезпечення найбільш вразливих верств населення і, особливо багатодітних сімей.

Підтримання на достатньому рівні продовольчої безпеки сприятиме подальше проведення реформ та створення соціально-однорідного середовища в усіх регіонах країни, усунення дисбалансу в їх соціально-економічному розвитку.

Подальші публікації будуть спрямовані дослідженню ролі провідних видів економічної діяльності в забезпеченні продовольчої безпеки України та її регіонів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борщевський П. П. Харчова промисловість України та її регіонів: проблеми й перспективи розвитку / П. П. Борщевський // Сучасний стан, напрями відновлення та перспективи розвитку харчової і переробної промисловості Закарпаття: Матеріали регіональної науково-практичної конференції, 7 липня 1998 року, м. Ужгород. – Ужгород: Патент, 1998. – 316 с.
2. Економіка України: Підсумки перетворень та перспективи зростання/За ред. академіка НАН України В.М.Гейця. Х.: Форт, 2000. – 392 с.
3. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с. (Сер. „Нац. безпека”; Вип. 2).
4. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. / голова редакційної ради : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 1 / [відп. редактор Мочерний С. В. та ін.]. – 2002. – 864 с.
5. Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev. 1.1 – 2002) ДК009:2005, затверджено наказом Держкомстату від 26 грудня 2005 року № 375, прийнято наказом Держспоживстандарту України від 26 грудня 2005 р. № 375/Збірник „Класифікація видів економічної діяльності”. – К., 2006. – 191 с.
6. Мікловда В.П., Пітюлич М.І. Область еколого-економічного розвитку. - Ужгород, 1999. – 66 с.
7. Перехідна економіка: [підручник] / В.М.Гець, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін. – К.: Вища шк., 2003. – 591 с.
8. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє/Науково-популярні нариси у трьох томах. Т.П. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 484 с.
9. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє/Науково-популярні нариси у трьох томах. Т. Ш. Формування наукової ринкової школи економістів-аграрників. - К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 486 с.
10. Статистичний збірник „Регіони України” / за ред. О. Г. Осауленко. Ч. II, 2007, Київ, 2007. – 823 с.
11. Статистичний щорічник України за 2001/Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. К.: Техніка, 2002. – 645 с.